

הרב מי"ל דיסקין, מייסד האורתודוכסיה הקנאית בירושלים – תדמית ומציאות

ישראל פרידין

הרב משה יהושע ליב דיסקין, שעלה ארצה בתרל"ז (1877), היה גדול בתורה ורב חשוב ומפורסם במזרח-אירופה. מאחוריו היה עבר עשיר של כהונה ברכנות בקהילות של לומזא, מזריץ, קובנה, שקלוב ובריסק. את רבנות לומזא שירש מאביו ב-1844, נאלץ לעזוב כעבור 15 שנה, עקב חילוקי-דעות עם עשירי הקהילה ופקידי הרשות.¹ מלומזא עבר למזריץ, וכעבור שלוש שנים עבר לקובנה. מקובנה גורש בידי שר המחוז כעבור כשנה, משום שניסה לסלק את חוכר המס הממשלתי המקורב לשר.² מקובנה חזר הרב ללומזא ב-1863, וכעבור שלוש שנים הגיע לשקלוב. לאחר שמונה שנים בשקלוב עבר לבריסק, ב-1874, אותה נאלץ לנטוש שוב בגלל הסתבכות עם השלטונות.³ רוב האשכנזים בירושלים באותה עת נחלקו לפרושים וחסידים, כשבשוליים החלו להתארגן ולפעול חוגי משכילים. בנוסף לחלוקה האידיאולוגית, היו האשכנזים מאורגנים במסגרות חברתיות-כלכליות שנקראו 'כוללים',⁴ שהשתייכות אליהם היתה על-פי קהילות המוצא בחוץ-לארץ. בשנת תרכ"ו (1866) נוסד 'הועד הכללי', מסגרת קונפדרטיבית, שאיגדה את כל כוללות הפרושים, והחסידים הצטרפו אליה מאוחר יותר. מכל מקום, 'הועד הכללי', כמו גם מוסדות חשובים נוספים בעיר, כגון בית-החולים 'ביקור חולים', ו'שיבת עץ חיים', היו בשליטה פרושית. בראש העדה הפרושית עמד הרב שמואל סלאנט, שבאופן רשמי נשא בתואר אב-בית-דין של העדה, בעוד הרב מאיר אורבך כיהן כרב העדה, עד לפטירתו בתרל"ח (1878).

בתרל"ח, מייד אחר בואו לירושלים, הקים הרב דיסקין בית-דין. הוא גייס לבית-דינו את הרב יעקב יהודה לעווי מכולל ורשה, ששימש קודם-לכן כדיין בבית-דינו של הרב סלאנט, אך אולץ לפרוש עקב חיכוכים על רקע כלכלי בין כולל ורשה לבין משפחת סלאנט.⁵ חיכוכים אלו הביאו לכך, שמאותו זמן הפך הרב דיסקין לפטרונו של כולל ורשה. כולל נוסף שראה ברב דיסקין את רועהו הרוחני, היה כולל הונגריה, שמאז יסודו לא השתלב במימסד הפרושי המזרח-אירופי.⁶

- 1 ראה: ד' תדהר, אנציקלופדיה לתולדות חלוצי הישוב ובניו, תל-אביב 1947, כרך ב' עמ' 565; י"ט לוינסקי, ספר זכרון לקהילת לומזא, תל-אביב תשי"ג, עמ' 104.
- 2 תדהר, שם; שם; י"ט לוינסקי, שם, עמ' 105.
- 3 י"ט לוינסקי, שם; שם; המגיד, כ, 44 (כ"ח בחשוון תרל"ז).
- 4 ראה: מ' פרידמן, חברה ודת, ירושלים תשל"ח עמ' 12-16.
- 5 ראה: א"ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל-אביב תשל"א, עמ' 176-178; הנ"ל, 'תולדות ה"הלבנון"', ספר היובל למ' וכסמן, ירושלים-תל-אביב תשכ"ז, עמ' 122-123; חבצלת, ח, 32 (ג' בתמוז תרל"ח), עמ' 232, והשווה: הלבנון, יז, 7 (ה' בתשרי תרמ"א), עמ' 54-56.
- 6 ראה: א"ר מלאכי, שערי שמחה, ניר-ירוק תשכ"ז, עמ' יב, טו. כולל הונגריה לא היה שותף להקמת בית-החולים של הפרושים 'ביקור חולים' בתרכ"ז (1867).

בתר"ם (1880) פרש הרב דיסקין את חסותו על כולל סובלק-לומזא, שבאותו זמן הסתכסך עם 'הועד הכללי'.⁷ תוך זמן קצר היה הרב דיסקין למנהיגם של שלושה כוללים ופרש את חסותו גם על אישים מכוללים אחרים.⁸

בשנת תרל"ח (1878) הגיעה לקיצה פרשה, הידועה בשם 'ריב החצר של ישיבת "עץ חיים"', שהסעירה את 'היישוב הישן' במשך 15 שנה ופילגה את העדה הפרושית.⁹ כתוצאה מסכסוך זה השתלט המימסד הפרושי על חצר המריבה, שחובות כבדים רבצו עליה. נציגי המנהיגות הפרושית – יוסף ריבלין, בייניש סלאנט, יואל משה סלומון ופישל לאפין – לוו כספים כדי לפרוע את החוב והתחייבו להחזיר את ההלוואה תוך שלוש שנים. אולם הלווים לא הצליחו לעמוד בהתחייבותם והיו צפויים למשפט ולמאסר. על-כן כפו הלווים את ממוני הכוללים החברים ב'ועד הכללי' בתרמ"א (1881) להתחייב, ש'הועד הכללי' יפריש סך מסוים מהכנסותיו באמריקה, השייכות לכוללים, לפרעון ההלוואה.¹⁰ דבר זה לא נכפה על כוללות החסידים וכולל הונגריה. אבל הנטל שהוטל על כוללי ורשה וסובלק-לומזא, שלפי עדויות שונות היו להם הכנסות ניכרות באמריקה,¹¹ עורר תסיסה במחנהו של הרב דיסקין, פטרונו של כוללים אלה. וכך, כשפתח יחיאל מיכל פינס, מקורבו של המימסד הפרושי, את בית-המדרשו בתרמ"ב, הוא הוחרם על-ידי הרב דיסקין בטענת אפיקורסות.¹² החרם, שנועד לפגוע במימסד הפרושי ובעומד בראשו יותר מאשר בפינס, בוטל על-ידי הרב סלאנט. הרב דיסקין בחר להחרים את פינס מפני שזה האחרון התקרב ליוסף ריבלין ולמנהיגות הפרושית;¹³ מה גם ששנה קודם-לכן פינס תקף בחריפות את הרב דיסקין מעל דפי העיתונות, במסווה של שמות כדויים.¹⁴ אם נוסיף לכך את החדש, שהיה מבוסס במידה מסוימת, כי כוונתו האמיתית של פינס בייסוד בית-המדרש היתה להכתיר באופן רשמי את הרב סלאנט כרבה של ירושלים,¹⁵ נבין כי נימוקים כבדי-משקל עמדו בבסיס החלטה להחרינו. זהו גם הרקע לבחירתו של הרב דיסקין על-ידי כוללות הונגריה, ורשה, וחסידיו ווהלין וגליציה באופן רשמי כרב קהילותיהם בינואר 1882.¹⁶

- 7 רמז לכך ראה במכתבו של י' ריבלין, 'ירושלים', המליץ כה, 69 ('י"ט בתשרי תרמ"ו) עמ' 1113-1115.
- 8 ראה: הלבנון, יז, 7 ('ה' בתשרי תרמ"א), עמ' 55.
- 9 ראה: מלאכי, פרקים (לעיל, הערה 5), עמ' 105-119; שושנה הלוי, ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים תשל"ז, עמ' 42-45.
- 10 ראה: חבצלת, יא, 26 ('י"ד באייר תרמ"א), עמ' 193-195.
- 11 ראה: חשבון כולל אמריקה, נויארק 1898, עמ' 5.
- 12 רמז לכך, שהחרם נגד פינס נועד לפגוע ברב סלאנט, ראה מלאכי, פרקים (לעיל, הערה 5), עמ' 293, וכן ראה שם, עמ' 294-296.
- 13 יחיאל בריל, עורך 'הלבנון' וידידו של פינס, הזהירו לבל יתקרב לשום צד ב'יישוב הישן' ולא יתערב במאבקיו, אך פינס לא שמע לעצה זו. למן שנת תרמ"א היה פינס ששימש כנציג 'קרן מזכרת משה מונטיפיורי', מעורב בכל מאבקיו הפנימיים של 'היישוב הישן'. הוא נקט עמדה לטובת המימסד, בראשות יוסף ריבלין, שאר בשרו, והרב סלאנט. ראה מלאכי, תולדות הלבנון (לעיל, הערה 5), עמ' 100, 133-134.
- 14 ראה להלן, הערה 27.
- 15 ראה: חבצלת, יב 14 ('כ"ב בטבת תרמ"ב), עמ' 105. לאחר מותו של הרב אוירבך לא נבחר איש באופן רשמי לרבה של ירושלים.
- 16 ראה: מ' אליאב, בחסות ממלכת אוסטריה, 1849-1917, ירושלים תשמ"ז, עמ' 187. הבחירה של כוללי החסידים היתה בעלת אופי 'טכני', שכן שיתוף הפעולה בינם לבין הרב דיסקין היה לעניין התזיזת המשותפת שלהם נגד המימסד הפרושי.

בית היתומים דיסקין, גבעת שאול, ירושלים

כאשר ראו יוסף ריבלין וחבריו, כי חסרים עדיין כספים לסילוק ההלוואה, הטילו גם על כוללות הונגריה והחסידים לשאת בנטל. ריבלין נימק צעד זה כך: '... יען כי נמצא בכס אנשים אשר הסכימו לחרם בית מדרשו של פינס'¹⁷. פעולה זו גרמה להתקוממות של ממש נגד 'הועד הכללי' מצד כוללות החסידים, ורשה, סובלק-לומזא והונגריה.¹⁸ אך בקושי הסתיימה הפרשה ללא קרע מוחלט בין שני הצדדים, והשקט הושב על כנו רק בתרמ"ד (1884).¹⁹

בפעילותו להשגת עמדות-השפעה בעדה האשכנזית לא הסתפק הרב דיסקין בהקמת בית-דין ושליטה על מספר כוללים ממתנגדי 'הועד הכללי'. בתרמ"א (1881) נתן הרב דיסקין את חסותו ל'אגודת מייסדי היישוב' בפתח-תקוה, שברובה היתה מורכבת מאנשי כולל הונגריה. חברי האגודה היו בעימות חריף עם מייסדי המושבה, שנמנו עם אנשי המיסד הפרושי, בראשותו של יואל משה סלומון. במחלוקת זאת היה שיתוף-פעולה מסוים בין 'אגודת מייסדי היישוב' לבין י"ד פרומקין,²⁰ שנאבק בהנהגה הפרושית מסיבות שונות לחלוטין.²¹ באותה שנה עשה הרב דיסקין

17 חבצלת, יב, 40 (י' באלול תרמ"ב), עמ' 311.

18 על ההתקוממות נגד 'הועד הכללי', שפרצה בתרמ"ב (1882), ראה: חבצלת, טו, 45-46 (ט"ו וכ"ג באלול תרמ"ה); שם, טז, 3 (כ"ח בתשרי תרמ"ו).

19 ראה: י' קניאל, 'ר' יוסף ריבלין והוועד הפועל של חובבי ציון ביפו, אגרות בדבר השלום בתרנ"ו (1896)', ותיקין: מחקרים בתולדות היישוב, רמת-גן תשל"ה, עמ' 196, הערה 9; הצבי, ב, 7 (ה' בכסליו תרמ"ו), עמ' כו; חבצלת, טז, 9 (י"ב בכסליו תרמ"ו), עמ' 66.

20 ראה: מ' אליאב, 'חבלי בראשית של פתח תקוה', קתדרה, 9 (תרי תשל"ט), עמ' 22-23.

21 ראה מאמרי, 'עסיונות ראשונים להקמת בית-חולים בטבריה במאה הי"ט', קתדרה, 22 (טבת תשמ"ב), עמ' 103-101.

צעד נוסף בעל השלכות ציבוריות: הוא הקים את בית-היתומים הנושא את שמו. ההיסטוריוגרפיה, רובה ככולה, ראתה זאת כחלק ממאבקו של הרב בבית-היתומים שנוסד חצי-שנה קודם-לכן על-ידי יהודי גרמניה, במסגרת מלחמתו נגד תיקונים בחינוך המסורתי.²² רבות הן העדויות, כי יותר משנתכוון הרב דיסקין לפעול נגד המוסד הברליני, היה צעדו מכוון נגד המימסד הפרושי ומנהיגו. הרב דיסקין הבין, שהתמודדות על השליטה בעדה האשכנזית מצריכה בניין חלופי למימסד הקיים, שנשען על 'הועד הכללי', ישיבת 'עץ חיים' ובית-החולים 'ביקור חולים'.²³ על-כן פנה הרב דיסקין לבניין מוסדותיו, במגמה לגבש כוח ארגוני-כלכלי.²⁴ ייתכן, שבתחילה נטה הרב לפעול להקמת מושב-זקנים,²⁵ אך לאחר זמן קצר פנה להקמת בית-יתומים. בסיוון תרמ"א התפרסם בעיתון 'הלבנון', הקרוב למימסד הפרושי, מאמר התוקף בצורה חריפה את בית-היתומים של הרב דיסקין וגבאיו. הכותב מציין, כי בשל העובדה שהנדיבים בחוץ-לארץ אינם תורמים למוסד הנ"ל, '...חרה אפם עד להשחית בהרב הגאון הגדול... מוהר"ר שמואל סלאנט שליט"א על כי לא ירצה לחלל שמו ולקיים את דבר בית היתומים שלהם...'.²⁶ המאמר, שנחתם על-ידי 'מר זוטרא' וחובר על-ידי פינס²⁷ בשירות המימסד הפרושי, מוכיח כי הנהגת הפרושים היתה מודעת למגמתו האמיתית של הרב דיסקין בהקמת בית-היתומים והתנגדה לכך מן ההתחלה. אין תימא אפוא, שבתרנ"ב (1892), כאשר שלחו הפרושים דין-וחשבון לאמריקה על מוסדות העדה האשכנזית, הם התעלמו לגמרי ממוסדות החסידים ומוסדותיו של הרב דיסקין. על מעשה זה הגיבו תומכי הרב דיסקין במאמר חריף.²⁸ כאשר ניסה הרב דיסקין לאסוף כספים באמריקה לטובת בית-היתומים, יצא הרב סלאנט נגדו וטען, כי הדבר פוגע בהכנסות 'הועד הכללי'. הרב דיסקין הגיב בטענה, כי 'הועד הכללי', למרות הכנסותיו העצומות, אינו מתפקד ואין בו כל תועלת.²⁹ אין ספק, כי בית-היתומים הברליני הפריע, מבחינה כלכלית, לזה של הרב דיסקין. ואולם שיגורו של נציג בית-היתומים של הרב דיסקין, הויזדורף, לברלין כדי להידבר עם ראשי הוועד בגרמניה על-מנת להגיע עמם להבנה, כמו גם הנסיון לקבל חסות קונסולרית גרמנית למוסד

22 גישה זו נקט לראשונה א"מ לונץ, לוח ארץ-ישראל, יז (ירושלים תרע"ב), עמ' 45. וראה גם: ב"צ גת, הישוב היהודי בארץ-ישראל בשנות הת"ר-התרמ"א (1840-1881), ירושלים תשכ"ג, עמ' 145; 'דיסקין, ר' משה יהושע יהודה ליב' אנציקלופדיה עברית יב, ירושלים תשי"ט, עמ' 525; 'Diskin, Moses Joshua Judah Leib'; Encyclopaedia Judaica, VI, pp. 74-75; מ' אליאב, הישוב היהודי בראי המדיניות הגרמנית; תעודות וביורורים, תל-אביב תשל"ג, עמ' 248-249; הנ"ל, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תשל"א, עמ' 337 ואילך; מ' ורביץ, 'עבודה ומלאכה וישוב הארץ': פעלו של י"מ פינס כנציג קרן 'מזכרת משה מונטיפיורי' בארץ ישראל 1878-1882, קתדרה, 33 (תשרי תשמ"ה), עמ' 142. רמז לגישה שונה ומפוכחת יותר, הרואה בבית-היתומים של הרב דיסקין יריב כלכלי-פוליטי למנהיגותו של המימסד, בראשית הרב סלאנט, ראה: 'קניאל, המשך ותמורה: היישוב הישן והיישוב החדש בתקופת העלייה הראשונה והשנייה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 172, 193.

23 השווה: מ' פרידמן, 'על מבנה הנהגת הציבור והרכבות בישוב הישן האשכנזי בשלהי השלטון העות'מאני', פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים, ירושלים תשל"ג, עמ' 286; וכן א"ר מלאכי, 'הרכבות הירושלמית לפנים והיום', הדואר, 15 (תרצ"ו), עמ' 207-209.

24 מלאכי, שם, עמ' 208.

25 ראה: חבצלת, י, 28 ('י"ח באייר תר"ם), עמ' 210; שם, יא (כ"א באייר תרמ"א), עמ' 205-206.

26 הלבנון, יז, 45 ('י"ח בסיוון תרמ"א), עמ' 357-358.

27 'בריל, שפירסם את הדברים על כסיס מכתביו של פינס אליו, גער בו לאמור: '...ומה לך להצדיק או להרשיע את הממונים במכ"ע עתים שונים תחת שם מסתתר אשר כלם הכירו כי אתה הוא ולא אחר...'. ראה מלאכי, לתולדות הלבנון (לעיל, הערה 5), עמ' 133-134.

28 חבצלת, כב, 9 ('י"ז בכסליו תרנ"ב), עמ' 65-66.

29 ראה: קניאל (לעיל, הערה 19), עמ' 196, הערה 9; אצ"מ, 1/38-25.

דיסקין לא נוסד אלא לשם חיסול המוסד הברליני, איננה יכולה לשמש כהסבר מלא ומספק. מעיון בתקנות בית-היתומים נראה,³¹ כי הן מייצגות מערכת-ערכים חברתית-כלכלית דומה לחברות המימסד הפרושי, כגון 'כנסת ישראל'.³²

ההיסטוריוגרפיה נטתה לייחס לרב דיסקין אידיאולוגיה קנאית, בהשוואה לדרך המתונה של מחנהו של הרב סלאנט.³³ אולם כאשר משווים בין הרב דיסקין והרב סלאנט, לפחות בשני עניינים חשובים – שימוש בשמן שומשומין בפסח והשמיטה – הרב דיסקין נטה להקל.³⁴ תליית הקנאות ברב דיסקין התבססה על כך, שהוא הירבה להשתמש בחרם כאמצעי למלחמתו בפורצי-גדר, בעוד הרב סלאנט לא נקט בדרך זו.³⁵ בחינה מדוקדקת של העובדות מראה, כי לא תמיד תאם דימוי זה את המציאות, ואפיזודה לא כל כך ידועה מיטיבה להדגים זאת: בשנת תרנ"ז (1897), כשעמל הרב דיסקין בייסוד 'כולל אמריקה', במסגרת מאבקו ב'ועד הכללי',³⁶ יזמו ראשי הפגנה ליד ביתו של הרב. דבר ההפגנה פורסם בעילום שם בעיתון 'הצפירה'.³⁷ ראשי 'הועד הכללי', ובראשם הרב סלאנט, החרימו את מפרסם המאמר, אך נתקלו בהתנגדותו של הרב דיסקין שביטל את החרם. במכתב ששלחו אנשי כולל אמריקה בירושלים בכ"ה באייר תרנ"ז לראש הכולל בנייריורק מסופר: '... כי יצא רבינו שליט"א חוץ ד אמותיו להראות למנהלי וועה"כ 'הועד הכללי' כי אין העולם הפקר ולא כל העולה על רוחם יעשו. ולולי עזרת מרן הק'רוש שליט"א היו

31 התקנות נמצאות באוסף גאסטר, המוזיאון הבריטי, 10761, (סרט 8076 במכון לתצלומי כתבי-יד הענדיים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי). ראה נספח.

32 תקנות 'כנסת ישראל' ראה: הלכנון י, 25 ('י"ז שבט תרל"ד) עמ' 193-194. וראה על ענין זה מאמרי ב'הציונות', יב [בדפוס].

33 מעו אני לערער במידה מסוימת על גישה זו. כאשר רצה מ' סאמט להצביע על המבדיל בין היהדות המסורתית והאורתודוקסיה, בחר להשוות בין פסקי 'הנודע ביהודה' ר' יחזקאל לנדא, לבין 'החת"ם סופר', ולאחר בחינה מדוקדקת קבע כי ברוב המקרים 'הנודע ביהודה' מקל ור' משה סופר מחמיר. מ' סמט, 'היהדות החרדית בזמן החדש', מהלכים, א, תשכ"ט, עמ' 34.

34 על היתר השימוש בשמן-שומשומין בפסח ראה: ב' לנדוי, הגדה של פסח לאבות ונכנים, ירושלים תשל"ב, עמ' סה-סז; הני"ל 'אגרת בדבר השמיטה להרב גימפל יפה זצ"ל', המעין, יג, (תשרי תשל"ג), עמ' 14, 18. הצברי, יא, 11 (כ"ו באדר תרנ"ה) א"ר מלאכי, 'ירושלים הרעבה מתחבטת באיסורי פסח', הדואר, 39 (תש"ך), עמ' 408, 504; חבצלת, כה, 25 (ד' בניסן תרנ"ד). דווקא יוסף ריבלין, מסיעתו של הרב סלאנט, יצא נגד השימוש בקטניות בפסח. ראה: יהודה וירושלם, מהדורת קרסל, ירושלים תשט"ו, עמ' 134. על גישתו המקלה בעניין השמיטה ראה: י' קלוזנר, מקטוביץ עד בזל, ב, ירושלים תשכ"ה, עמ' 344-345, 336-335, 320, 326; י' שלמון, 'תהליכי קיטוב ביישוב היהודי בארץ-ישראל ממחצית הראשונה של שנות התשעים', קתדרה, 12 (תמוז תשל"ט), עמ' 10, הערה 22. י"צ הלוי, ספר הוראת שעה, ירושלים תשל"ט, עמ' קכב-קכו; מאיר וונדר, רשימת הספרים על השביעית, ירושלים תשכ"ו, עמ' טז, מס' 18; הני"ל, 'מילואים ותיקונים לרשימת הספרים על השביעית א', המעין (תשכ"ז), עמ' 71; קניאל (לעיל, הערה 22), עמ' 132; חבצלת, יט, 43 (ג' באלול תרמ"ט), עמ' 345. י' אבנרי 'הרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה של יפו, תרס"ד-תרע"ד (1904-1914)', קתדרה, 37 (תשרי תשמ"ו) עמ' 52, בדברו על הרב נ"ה הלוי, רבה של יפו, קובע כי הני"ל 'הזדהה עקרונית עם גישתם של מנהיגי ירושלים, שגרסה כי המגמה להקל בהלכה תעודד את פריצת כל גדריה'. הרב הלוי היה תלמידו של הרב דיסקין, וכמוהו חיפש דרכים להתר ולקולה בעניין השמיטה, מה גם שעמדתם של רבני ירושלים לא היתה אחידה. וראה קניאל (לעיל, הערה 22), עמ' 131-133, וכן כל מה שהובא לעיל.

35 ראה, למשל: ספר זכרון לסופרי ישראל החיים עמנו כיום, ורשה תרמ"ט (מהדורת ג, קרסל, לכסיקון סופרי ישראל, תל-אביב תש"ם, עמ' 183-184); וכן מלאכי, פרקים (לעיל, הערה 5), עמ' 291; שלמון (לעיל, הערה 34), עמ' 14.

36 ראה מלאכי, פרקים (לעיל, הערה 5), עמ' 305-311; פרידמן (לעיל, הערה 23), עמ' 287.

37 הצפירה, כד, 89 (א' דראש חודש אייר תרנ"ז), עמ' 460.

מוסיפים להחרים את כאו"א [כל אחד ואחד] החושב טוב'.³⁸ שנתיים קודם-לכן, כשעמדה בשיאה המחלוקת בין 'הועד הכללי' ל'בני משה', נטה הרב סלאנט, בעצת פינס, להחרים את 'בני משה', אך היתנה זאת בהסכמת הרב דיסקין. הרב דיסקין דחה את ההצעה.³⁹ גם בתרנ"ד (1894), כאשר בן-יהודה הוחרם על-ידי הרב סלאנט,⁴⁰ הרב דיסקין לא היה שותף לחרם ואף לא נטל חלק במאבק נגד בן-יהודה.⁴¹

יוצא מדברינו, שנשק החרם הופעל לא רק על-ידי הרב דיסקין, וכאשר האינטרסים 'חייבו' זאת, גם הרב סלאנט השתמש בו. על-כן יש לראות בהזדקקות לחרם אצל הרב דיסקין יותר עניין של מדיניות ופחות עניין של אידיאולוגיה; אמצעי ולא מטרה לעצמה. מנחם פרידמן קבע, כי מאז עלייתו של הרב דיסקין לארץ-ישראל הפכה הקנאות לתופעה של קבע בירושלים, והקנאים ראו ורואים בו עד היום את מורה דרכם.⁴² לדעתי, ממשיכיו של הרב דיסקין לא תמיד השכילו להבין את 'תורת הקנאות' שלו ונגררו לעתים קרובות אחרי מעשים של קנאים קיצוניים שגרמו להם נזק;⁴³ רק אצלם הפכה הקנאות למטרה בפני עצמה וחלק מאידיאולוגיה.

38 ראה מכתבים מראשי כולל אמריקה בירושלים לרב משה צבי האכשטיין, ראש גבאי הכולל בארצות-הברית, מיום כ"ה אייר וי"ג סיוון תרנ"ז, מיקרופילם 4025 מבית המדרש לרבנים בניו-יורק (סרט 29830 במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי). נוסח החרם ראה אצל ד' ילין, ירושלים של תמול, ירושלים תשל"ב, עמ' 2-141.

39 ראה קניאל (לעיל, הערה 19), עמ' 195-196.

40 י' קלוזנר, מקטוביץ עד באזל, ג, ירושלים תשכ"ה, עמ' 286-314; גליה ירדני, העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 390, הערה 96; י' קניאל, אליעזר בן יהודה בבית האסורים חנוכה תרנ"ד 1893, ירושלים תשמ"ד; המגיד לישראל, ג, 9 (כ"ב באדר תרנ"ד), שם, 10-11 (ז' באדר ב' תרנ"ד), עמ' 72, 77.

41 ראה: המגיד לישראל, ג, 15 (ו' בניסן תרנ"ד); עמ' 121 שם, (ג' בסיוון תרנ"ד), עמ' 180, וכן אליעזר בן יהודה בבית האסורים, שם, עמ' 15. לפי פרוטוקול כ"ח של בני משה מי"ב טבת תרנ"ד, רבני ירושלים, מלבד הרב מבריסק, רדפו את בן יהודה על שהתקומם נגד החלוקה. ראה אצ"מ A35/14/1.

42 פרידמן (לעיל, הערה 4), עמ' 21.

43 שם, עמ' 277-285, 347-348, 361-366.

נספח

תקנות בית היתומים דיסקין תרמ"א*

אלו הן התקנות אשר עליהן נתייסדה חצירות בתי יתומים בהתעוררות והשתדלות הרב הנאמן הצדיק המפורסם כקש"ת מו"ה יהושע ליב דיסקין נ"י ובהסכמת כל מנהלי קהילות האשכנזים פעה"ק ירושלים ת"ו.

(א) מטרת החברה לקנן את היתומים העוזבים אשר אינם מוכשרים ללימוד התורה לבקש טובתם פרנסתם וללמד אומנות אשר יוכל להתפרנס בה להיות לאנשים.

(ב) כל יתום מאב או מאם מבן שלוש עשרה שנה ומעלה אשר אינו מוכשר לתורה יפנה אל בעלי הוועד כי יקבלוהו אל בתי היתומים הנ"ל ואחרי אשר יסופח אל הבית מחויבים בעלי הוועד להשגיח עליו בכל דבר הצריך לו אכילה שתי[ה] הלבשה הנעלה עד אשר יוכל להתפרנס ממעשי ידיו.

(ג) כן מחויבים בעלי הוועד לבקש לכל ילד אשר יקבל אל הבית הזה אומן חכם וי"א [יורא אלוקים] אשר ילמדוהו האומנות הטובה בעיניו ואשר יוכשר לה בשלי[מות]

(ד) היתומים אשר בבית הזה ילמדו תחת השגחת הוועד את הדבר הנוגע ליראת ד' מאת רב מוסמן ירא ושלם.

(ה) ככלות זמן לימודו את האומנות יבקשו לו בעלי הוועד מקום אצל אומן להתרגל במלאכתו ואח"כ יבקשו לו מקום אשר יוכל לעשות מלאכתו לעצמו.

(ו) סכסוך כי יפול בין הילדים והאומנים יובא בכל יום ד' לבית הוועד והם ישפטו ביניהם. כן מחויבים בעלי הוועד לעשות חוזה את האומנים על דבר לימודם את הילדים מקיים מאת הקונזול אשר בית היתומים יעמוד תחת מחסהו.

(ז) בעלי הוועד יהי[ו] תמיד ששה אנשים וששה ממלאי מקומם, יהי[ו] נבחרים מאת הרב הגאון הנ"ל בהסכם מנהלי הקהילות.

(ח) האנשים הנצרכים לשרת בבתי היתומים הם רופא מומחה סוכן מנהל סופר משגיח שתי מבשלות מערכת השולחן משרתת.

(ט) כל ילד מחויב לבא בכל יום שעה אחת לפני שקיעת החמה לבהמ"ד המיוחד להם ושמה יקשיבו לקח לפני מורה במיוחד מקרא ודינים הנצרכים כן מחויבים לבא בכל יום שבת ויו"ט אחר סעודת הצהריים ושמה ידרוש להם מענינא דיומא.

(י) ההשגחה הנוגעים לבריאת הגוף, לטובת המאכל, שלום בין הילדים, למודם אצל האומנים את מלאכתם הוא תחת יד רופא מנהל ושני גבאים אשר יתחלפו תמיד.

(יא) שכירות האומנים ישולם מקופת החברה, ריוח הבא ממלאכתם שייך להחברה אך לכל ילד ירשם חשבון הכנסותיו והוצאותיו ביחוד.

(יב) שמות המתנדבים יורשמו בפנקס החברה והיתומים עם מורם ומלמדם יברכוהו ויתפללו בעדו בשבתות ובמועדים. חפץ או תנאי המנדב כסף ימולא אם אך לא יתנגדו תנאו או חפציו לאלה דברי התקנות המובאים לעיל.

* המחזיקן הבריטי, אוסף גאסטר, OR 10761. סרט 8076 במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.